

Катерина Валеріївна Бориченко,

аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

На сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема прав і свобод людини є домінуючою. У цьому напрямку прийнято низку міжнародних нормативно-правових актів, котрі визначають людину найвищою соціальною цінністю суспільства, а належне забезпечення її прав і свобод – головним обов'язком демократичної держави. У зв'язку з цим важливим є звернення до міжнародних актів, у яких закріплені певні стандарти захисту прав людини, у тому числі категорій осіб, які належать до соціально вразливих верст населення, таких як сім'ї з дітьми.

Окремі питання соціального захисту сімей з дітьми досліджувались у працях таких науковців, як В.В. Андріїв, Н.Б. Болотіна, О.Є. Мачульська, П.Д. Пилипенко, Б.І. Сташків, І.М. Сирота, Є.Г. Тучкова та ін.. Однак у роботах зазначених вчених проблема ще не розглядалась комплексно, зокрема, в аспекті відповідності національного законодавства міжнародним стандартам захисту сімей з дітьми.

У правовій літературі всі міжнародні норми у галузі прав і свобод людини прийнято називати міжнародними стандартами.¹ Взагалі термін «стандарт» означає певний еталон, мірило, відносно якого вимірюються певні процеси, предмети, явища.² Тому, саме вимоги міжнародного права з проблематики прав людини, включаючи пакти ООН та регіональні конвенції, повинні бути основою для розробки національного законодавства, яке визначає права сімей з дітьми у сфері соціального захисту.

¹Кройтор В.А. Стандарти Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства і проблема доступу до правосуддя / В.А. Кройтор, Т.В. Степаненко // Наукові записи Харківського економіко-правового університету. – 2005. – № 1 (2). – С. 66

²Юридична енциклопедія в 6 т. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Ред-кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.

У ст. 9 Конституції України встановлено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.³ У Законі України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р.⁴ встановлено, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому законом порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору, тобто закріплений принцип пріоритету міжнародного законодавства перед національним.

Стандарти ООН щодо захисту сімей з дітьми містяться у Загальній декларації прав людини.⁵ Даний міжнародний документ ґрунтується на філософії природного права та демократичних принципах. Встановлені Декларацією права на життя, свободу й особисту недоторканість, на достатній життєвий рівень, що включає їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, яке необхідне для підтримання здоров'я й добробуту самої людини та її сім'ї, є основними стандартами прав людей, в тому числі сімей з дітьми.

У Декларації зазначено, що сім'я є особливим осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави (ст. 16), а материнство і дитинство дають право на особливе піклування та допомогу (ст. 25).

Генеральна Асамблея ООН ухвалила цей документ як завдання, до якого повинні прагнути всі народи. Декларація заклала основи подальших міжнародних угод – на світовому та регіональному рівнях – у галузі прав людини, зокрема, у сфері соціального захисту сімей з дітьми.

Варто відзначити, що спеціальним міжнародно-правовим актом, який регламентує комплекс прав дитини, в тому числі сімей з дітьми є Декларація прав

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141

⁴ Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 50. – Ст. 540

⁵ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. - № 93. – С. 3103

дитини 1959 р.⁶, якою передбачено можливість дитини користуватися благами соціального захисту.

Декларація прав дитини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р., була прийнята з метою забезпечити дітям щасливе дитинство. У ній проголошуються соціальні та правові принципи захисту й благополуччя дітей на національному та міжнародному рівнях, зазначено, що дитина повинна, коли це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю; бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалась державна або інша допомога на утримання дітей.

Проте, основним міжнародним актом у сфері захисту прав дітей, у тому числі сімей з дітьми, є Конвенція ООН про права дитини,⁷ яка набула чинності для України з 27 вересня 1991 р. Цей міжнародний документ містить усеосяжний комплекс міжнародних правових стандартів щодо захисту та забезпечення належних умов для виховання дітей, яким для повного і гармонійного розвитку необхідно зростати у сімейному оточенні.

У Конвенції вказано, що діти мають право на особливе піклування і допомогу, у реалізації цього права основне навантаження лежить на сім'ї, якій мають бути надані необхідні захист і сприяння, з тим щоб вона могла повністю покласти на себе зобов'язання щодо виховання підростаючого покоління.

Держави-учасниці зобов'язані забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом в однаковому обсязі, оскільки дотримання найкращих інтересів дитини є предметом їх особливого піклування.

⁶Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. // Права человека. Сборникмеждународных договоров «Международная защита прав и свобод человека». – Москва, Юридическая литература, 1990. – С. 139-141

⁷Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. - 1990 р. - № 1. -С. 205

Конвенція проголошує пріоритет виховання дитини у сім'ї: держави-учасниці повинні забезпечити те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків коли таке розлучення є необхідним в інтересах дитини.

Відповідно до ст. 26 Конвенції про права дитини держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з національним законодавством.

Конвенція ООН про права дитини заклала в міжнародне право ті норми захисту прав дитини, до дотримання яких повинні прагнути всі держави. На підставі норм і принципів Конвенції сформульовано міжнародні, регіональні та національні акти про права дитини, та сімей з дітьми зокрема.

Конвенція проголосила пріоритет інтересів дітей перед потребами держави, суспільства, релігії, родини. Ґрунтуючись на першочерговості загальнолюдських цінностей і гармонійного розвитку особистості, вона визнає пріоритет інтересів дитини у суспільстві, наголошує на недискримінації дитини за будь-якими ознаками чи мотивами та, що головне, на необхідності турботи держави й суспільства про соціально депривілейованих дітей: сиріт, біженців, інвалідів, стандарти соціального захисту яких встановлено великою кількістю міжнародних нормативних актів, таких як Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту та благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях прийнята 3 грудня 1986 р.,⁸ Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом прийнята 17 липня 2009 р.,⁹ Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) прийнята 16 вересня 2011 р.¹⁰ та багато інших.

⁸Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту та благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях Прийнята 3 грудня 1986 р. // Международные акты о правах человека: Сборник документов / Сост. д.ю.н., проф. В.А. Карташкин. – М.: НОРМА-ИНФРА. М., 2002. – С.278-28

⁹Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом Прийнята 17 липня 2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 51. – Ст. 319

¹⁰Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) прийнята 16 вересня 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. - № 69. – Ст. 87

Одними з основних документів, що закріплюють стандарти соціального захисту сімей з дітьми, є Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права¹¹ та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права¹², які були прийняті у 1966 році та ратифіковані УРСР 19 жовтня 1973 р., таким чином, ці документи є частиною національного законодавства.

Держави, які беруть участь у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, зобов'язались визнавати право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї. Слід відзначити, що поняття «прожитковий рівень» за Пактом включає не лише достатнє харчування, одяг і житло, а й неухильне поліпшення умов життя (ст. 11).

Окрім того, цей Пакт передбачає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. Для забезпечення повного здійснення цього права держави зобов'язуються вжити необхідних заходів щодо забезпечення скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності й здорового розвитку дитини; запобігання й лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними; створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу й медичний догляд уразі хвороби (ст. 12).

Стаття 9 Пакту про економічні, соціальні та культурні права містить зобов'язання держав, які беруть у ньому участь, визнавати право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. Сім'я як природний та основний осередок суспільства підлягає соціальному захисту, їй мають надаватись якнайширша охорона й допомога, особливо під час її утворення й поки вона відповідає за турботу про несамотійних дітей та їх виховання. Особлива охорона повинна надаватись матерям протягом розумного періоду до і після пологів.

Особливі заходи охорони й допомоги мають уживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою (п. 3 ст. 10).

¹¹Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2002. - № 2

¹²Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2002. - № 2

Статтею 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлено право кожної дитини без будь-якої дискримінації користуватися відповідними засобами захисту, які є необхідними у її становищі, як малолітньої, з боку сім'ї, суспільства та держави.

Стандарти соціального захисту сімей з дітьми містяться також у Конвенціях та Рекомендаціях Міжнародної організації праці.

Відповідно до ст. 6 Конвенції МОП № 182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р.¹³ кожна держава-член розробляє та здійснює програми дій з ліквідації, у пріоритетному порядку, найгірших форм дитячої праці. Згідно із ч. 2 ст. 7 Конвенції кожна держава-член, враховуючи важливість освіти у справі ліквідації дитячої праці, вживає в установлені строки заходів, спрямованих, зокрема, на виявленні дітей, які перебувають в особливо тяжкому стані, та допомогу таким дітям. Рекомендація № 190¹⁴ доповнює положення Конвенції № 182 і передбачає, що програми дій, про які йдеться у ст. 6 Конвенції, повинні бути спрямовані, серед іншого, на звернення особливої уваги на: молодих дітей; дівчаток; проблему з випадками прихованої праці, де дівчатка складають групу особливого ризику; інші групи дітей з спеціальною вразливістю чи потребами (п. 2).

Конвенція МОП № 16 про обов'язковий медичний огляд дітей та підлітків, зайнятих на борту суден 1921 року, Конвенція МОП № 77 про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці у промисловості 1946 року, Конвенція МОП № 78 про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці на непромислових роботах 1946 року встановлюють обов'язковість безоплатного медичного огляду осіб, молодших 18 років, з метою з'ясування придатності їх до роботи, що проводиться кваліфікованим лікарем, який діє з ухвали компетентної влади, і засвідчується або медичною

¹³Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1965-1999. Т II. – Женева: Міжнародне бюро праці, 1999. – С. 1542-1543

¹⁴Рекомендація МОП № 190 щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1965-1999. Т II. – Женева: Міжнародне бюро праці, 1999. – С. 1546-1549

посвідкою, або позначкою на дозволі про допуск до роботи, або записом у трудовій книжці.

Правова політика України в цілому та в галузі захисту прав сімей з дітьми, зокрема, відповідає міжнародним стандартам, закладеним в чинних міжнародних актах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і які є частиною національного законодавства. Але це положення не враховано в повній мірі у процесі правового регулювання надання соціального захисту сім'ям з дітьми – відповідні норми розпорошені по різних актах законодавства, що не дає можливості гарантувати дотримання та реалізацію встановлених прав сімей з дітьми.

Незважаючи на те, що Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадські та політичні права, з огляду на їх ратифікацію, є частиною національного законодавства України, проте їх вимоги ще остаточно не впроваджені в національну юридичну практику.

Так, поняття прожиткового мінімуму в національному законодавстві не включає такого стандарту, як «неухильне поліпшення умов життя», що значно звужує його обсяг, а стандарти щодо забезпечення всіх громадян медичною допомогою не тільки не поліпшилися з радянських часів, а, навпаки, погіршилися.

Тому, на сучасному етапі розвитку для України першочерговим завданням є створення такої правової бази захисту прав і свобод сімей, на вихованні яких перебувають діти, яка б повною мірою відповідала міжнародним стандартам і забезпечувала реалізацію цих прав та передбачала механізм їх захисту у випадку порушення.